

IQTISODIY O‘SISH VA UNI DAVLAT TOMONIDAN TARTIBGA SOLISH YO‘NALISHLARI

Tursinbayev Azizbek Nabijon o‘g‘li

Iqtisodiyot yo‘nalishi talabasi Namangan davlat universiteti Namangan, O‘zbekiston

<https://orcid.org/0009-0009-5300-9934>DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.21916897>

Annotatsiya: Ushbu maqolada milliy iqtisodiyotning poydevori hisoblangan milliy boylik tushunchasi, uning tarkibiy qismlari va shakllanish manbalari atroflicha tahlil qilingan. Milliy hisoblar tizimi (MHT) doirasida Yalpi ichki mahsulotni (YIM) hisoblashning uchta asosiy usuli — ishlab chiqarish (qo‘shilgan qiymat), xarajatlar va daromadlar usullari yoritib berilgan. Shuningdek, iqtisodiy o‘shish tushunchasi, uning aholi farovonligidagi o‘rni va O‘zbekiston sharoitida iqtisodiy o‘shishni ta‘minlashning ustuvor yo‘nalishlari, jumladan, investitsiyalarni jalb qilish va modernizatsiya jarayonlari bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: Milliy boylik, Yalpi ichki mahsulot (YIM), milliy hisoblar tizimi, iqtisodiy o‘shish, investitsiya, iste‘mol xarajatlari, sof eksport, modernizatsiya, makroiqtisodiy muvozanat.

Аннотация: В данной статье представлен подробный анализ концепции национального богатства, которое рассматривается как основа национальной экономики, его компонентов и источников формирования. В рамках Системы национальных счетов (СНС) выделены три основных метода расчета валового внутреннего продукта (ВВП) – производственный (добавленная стоимость), расходный и доходный методы. Также описана концепция экономического роста, его роль в благосостоянии населения и приоритетные направления обеспечения экономического роста в условиях Узбекистана, включая привлечение инвестиций и процессы модернизации.

Ключевые слова: национальное богатство, валовой внутренний продукт (ВВП), система национальных счетов, экономический рост, инвестиции, потребительские расходы, чистый экспорт, модернизация, макроэкономический баланс.

Abstract: This article provides a detailed analysis of the concept of national wealth, which is considered the foundation of the national economy, its components and sources of formation. Within the framework of the System of National Accounts (SNA), three main methods of calculating Gross Domestic Product (GDP) are highlighted - production (value added), expenditure and income methods. The concept of economic growth, its role in the well-being of the population and the priority areas for ensuring economic growth in the conditions of Uzbekistan, including investment attraction and modernization processes, are also described.

Keywords: National wealth, Gross Domestic Product (GDP), system of national accounts, economic growth, investment, consumer spending, net exports, modernization, macroeconomic balance.

KIRISH. Milliy boylik insoniyat jamiyati taraqqiyoti davomida ajdodlar tomonidan yaratilgan va avlodlar tomonidan jamg‘arilgan moddiy, nomoddiy va intellektual hamda tabiiy boyliklardan iboratdir.

Milliy boylikni shartli ravishda quyidagi uchta yirik tarkibiy qismlarga ajratish mumkin[1]:

- Moddiy-buyumlashgan boylik,
- Nomoddiy boylik,
- Tabiiy boylik.

Moddiy-buyumlashgan boylik oxir-oqibatda ishlab chiqarishning, unumli mehnatning natijasi hisoblanadi. U ishlab chiqarish yaratilganda mahsulotlarning joriy iste‘mol qilishdan ortiqcha qismini jamg‘arish oqibatida vujudga keladi va o‘shib boradi.

Ammo moddiy-buyumlashgan boylikni qator yillardagi yillik yalpi mahsulotlar yig‘indisi sifatida tasavvur qilish noto‘g‘ri bo‘lar edi. Chunki bu boylikning bir qismi har yili ishdan chiqarib, qaytadan yangilanib turadi (ishlab chiqarish vositalari, iste‘mol buyumlari). Shu sababli ishlab chiqarish vositalarining o‘rnini qoplash bilan bir vaqtda yalpi mahsulotning faqat bir qismi moddiy-buyumlashgan boylik sifatida jamg‘arilib boriladi. Demak, qoplash fondi va moddiy buyumlashgan boylikning o‘shishi yalpi milliy mahsulot hisobiga amalga oshiriladi.

Ishlab chiqarish xarakteridagi asosiy kapital (fondlar). Bular butun milliy boylikning tarkibid a ancha katta salmoqqa ega bo‘ladi, hamda o‘zining texnikaviy darajasi bo‘yicha yalpi milliy mahsulotning o‘shish imkoniyatini belgilab beradi: noishlab chiqarish xarakteridagi asosiy kapital (fondlar).

Asosiy kapitalning bu turiga mamlakatning uyjoy fondi, ijtimoiy madaniy xarakterdagi obyektlar kiradi aylanma kapital (fondlar). Milliy boylikning bu qismi mehnat predmetlarida

n iborat bo`lib, asosiy kapitalning taxminan 1/4 qismini tashkil qiladi[2]. Tugallanmagan ishlab chiqarishning moddiy buyumlashgan qismi. Ular ishlab chiqarish bosqichida Mehnat jarayoni ta`siri ostida bo`lib, potensial tayyor mahsulot hisoblanadi.

Moddiy zahiralalar va ehtiyojlar. Bunga muomala bosqichdagi tayyor mahsulot, korxonalar va savdo tarmoqlaridagi moddiy zayiralar, davlat ehtiyojlari va rezerv fondlari kiradi. Moddiy zayiralar iqtisodiyotda ro`y berishi mumkin bo`lgan va oldindan bilib bo`lmaydigan faqulotda rolatlarda foydalanish maqsadida ushlab turiladi.

Milliy hisoblar tizimi asosini yig`ma balanslar tashkil qiladi. Bunga daromad va xarajatlar balansini misol bo`lishi mumkin. Daromadlar xo`jalik birliklari va aholi umumiy daromadlari (ish haqi, foyda, daromadlarning boshqa turlari, amortizatsiya) summasini aks ettiradi. Xarajatlar to`rtta guruxdan iborat bo`ladi: iste`mol, investitsiyalar, davlat xaridi, sof eksport. Milliy hisoblar makroiqtisodiyotning me`yordagi - muvozanatli holatga erishish darajasini aniqlashga yordam beradi.

Ushbu milliy hisoblar tizimi asosida YIM uch xil usul bilan hisoblanishi mumkin:

Birinchi usul - bu YIMni hisoblashga qo`shilgan qiymatlar bo`yicha yondashuv Bunda milliy iqtisodiyotning barcha tarmoqlari bo`yicha yaratilgan qo`shilgan qiymatlar qo`shib chiqiladi (YIM tarmoq va ishlab chiqarishlar bo`yicha). Bu usul bilan hisoblangan YIM alohida tarmoqlarning shu mahsulotini yaratishdagi o`rnini va hissasini aniqlash imkonini beradi.

Ikkinchi usul - bu YIMni hisoblashga sarf-xarajatlar bo`yicha yondashuv Bunda mazkur yilda ishlab chiqarilgan barcha mahsulot (xizmat)lar hajmini sotib olishga qilingan butun sarflar qo`shib chiqiladi. Milliy iqtisodiyotda ishlab chiqarilgan pirovard mahsulotlarni mamlakat ichida xo`jalikning uchta sub`ekti - uy xo`jaliklari, davlat, tadbirkorlar, hamda tashqaridan chet ellik iste`molchilar sotib olishi mumkin. Uy xo`jaliklarining iste`mol sarflari - bu kundalik ehtiyojdagi tovarlarga, xizmatlarga, uzoq muddat foydalaniladigan iste`mol buyumlariga va boshqalarga qilinadigan sarflardir.

Investitsion sarflar - tadbirkorlik sektorining asosiy kapitalni yalpi jamg`arishga qiladigan sarflardir.

Investitsion sarflar asosan uchta qismdan iborat:

- a) tadbirkorlar tomonidan mashina, uskuna va stanoklarning barcha xaridi;
- b) barcha qurilishlar;
- v) zahiralarning o`zgarishi.

Birinchi gurux elementlarning “investitsion sarflar” tarkibiga kiritilish sababi aniq; qurilishlarning bunday sarflar tarkibiga kiritilishi. yangi fabrika, ombor yoki elevator qurilishi investitsiyalar shakli hisoblanadi. YIM tarkibiga tovar zaxiralarni ko`payishi, ya`ni ishlab chiqarilgan, lekin mazkur yilda sotilmagan barcha mahsulotlar kiritiladi. ya`ni YIM o`z ichiga yil davomidagi zahiralalar va extiyotlar barcha o`shirishining bozor qiymatini oladi. Zaxiralarning bu o`shirish YIMga joriy ishlab chiqarish hajmi ko`rsatkichi sifatida qo`shiladi. Zahiralalar kamayganda, bu kamayish YIM hajmidan chiqarilishi zarur. Zahiralarning kamayishi yil davomida milliy iqtisodiyotda ishlab chiqarilgandan ko`proq mahsulot sotilganligini bildiradi. Boshqacha aytganda jamiyat mazkur yilda ishlab chiqarilgan barcha mahsulotni va bunga qo`shimcha oldingi yillardan qolgan zahiralarning bir qismini iste`mol qilgan bo`ladi.

Milliy hisoblar tizimida YIMni hisoblashda yalpi, xususiy va ichki investitsiyalar tushunchasidan foydalaniladi. Xususiy va ichki investitsiyalar mos ravishda xususiy va milliy kompaniyalar amalga oshiradigan investitsion sarflarni bildiradi. yalpi investitsiyalar o`z ichiga joriy yilda ishlab chiqarish jarayonida iste`mol qilingan mashina, uskuna va qurilmalarning o`rnini qoplash uchun mo`ljallangan barcha investitsion tovarlar ishlab chiqarishni, hamda iqtisodiyotda kapital qo`yilmalar hajmiga har qanday sof qo`shimchalarni oladi. yalpi investitsiyalar mohiyatiga ko`ra iste`mol qilingan asosiy kapitalni qoplash summasini va investitsiyalarning o`sgan qismidan iborat bo`ladi. Boshqa tomondan sof xususiy ichki investitsiyalar tushunchasi joriy yil davomida qo`shilgan investitsion tovarlar summasini tavsiflash uchun ishlatiladi. Davlat sarflari - bu mahsulotlarni va iqtisodiy resurslarni, xususan ishchi kuchini sotib olishga davlatning (boshqaruvning quyi va mahalliy organlari bilan birga) qilgan barcha sarflarini o`z ichiga oladi.

Chet elliklarning milliy iqtisodiyot tovarlariga sarflari xuddi mamlakat ichidagi iste`molchilik sarflari kabi milliy ishlab chiqarish darajasiga bog`liq. Shu sababli YIMni sarflar bo`yicha hisoblashda tovar va xizmatlarga chet elliklarning sarflari, ya`ni eksport qiymati ham qo`shiladi. Boshqa tomondan, iste`mol va investitsion sarflar hamda davlat mablag`larining bir qismi import qilingan, ya`ni chet elda ishlab chiqarilgan tovarlarga sarflanadi. Milliy ishlab chiqarishning umumiy hajmi asossiz oshib ketmasligi uchun import hajmi YIM tarkibidan chiqariladi. Eksport va import miqdorlari o`rtasidagi farq tovar va

xizmatlarning sof eksporti yoki oddiy qilib sof eksport deyiladi. Sof eksport ijobiy va salbiy bo'lishi mumkin. Agar eksport importdan ortiq bo'lsa ijobiy, import eksportdan ortiq bo'lsa salbiy bo'ladi.

Uchinchi usul - bu YIMni hisoblashga daromadlar bo'yicha yondashuv. Mazkur yilda ishlab chiqarilgan pirovard mahsulot hajmidan olingan barcha daromadlar uy xo'jaliklari ixtiyoriga ish haqi, renta to'lovlari, foiz va foyda shaklida kelib tushadi. Shu sababli bu usulda YIM pirovard mahsulot hisobidan olingan ana shu barcha daromadlarni qo'shib chiqish orqali aniqlanadi. YIMni daromadlar bo'yicha hisoblashda uy xo'jaliklari, korxona va davlat muassasalarining dastlabki, ya'ni taqsimlangan daromadlarini mehnat haqi va yalpi foydaga (renta, ssuda foizi va tadbirkorlik foydasi va h.k.) ajratish mumkin. YAIMni mazkur usul bo'yicha hisoblashda daromadlarning barcha summasiga iste'mol qilingan asosiy kapital qiymati (amortizatsiya ajratmasi) va biznesga egri soliqlar summasi ham qo'shiladi.

Uchta qismdan iborat:

- a) tadbirkorlar tomonidan mashina, uskuna va stanoklarning barcha haridi;
- b) barcha qurilishlar;
- v) zahiralarning o'zgarishi.

Milliy boylik — mamlakatning tovarlar ishlab chiqarish, xizmatlar ko'rsatish va kishilar hayotini ta'minlash sharoitlarini belgilovchi resurelari majmui. Umuman, mamlakatning mulkiy holatini tavsiflashda qo'llaniladigan Milliy boylik ko'rsatikichi turli shaklda jamg'arilgan kishilar mehnat mahsullari natijalari bilan birga iqtisodiy muomalaga kiritilgan tabiat resurelarini, shuningdek, xorijdagi moliyaviy aktivlar va hisobkitoblar saldosi ham o'z ichiga oladi. Milliy boylikni hisoblash milliy hisoblar tizimi konsepsiyasiga asoslanadi, Milliy boylik har bir mamlakat xalqi hayoti va taraqqiyotida katta ahamiyatga ega bo'lib, umumiy hayot darajasini, mamlakatning salohiyatini ifodalaydigan juda muhim makroiqtisodiy va umumiy iqtisodiy ko'rsatkichdir.

Mamlakatimizda iqtisodiy o'sishning yuqori sur'atlarini ta'minlanish maqsadida quyidagi jarayonlarning amalga oshirilishiga katta e'tibor qaratildi:

- keng ko'lamdagi tizimli bozor islohotlarini izchil amalga oshirish;
- xorijiy investitsiyalarni jalb qilish chora-tadbirlarini kuchaytirish;
- iqtisodiyotda chuqur tarkibiy o'zgarishlarni amalga oshirish;
- ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish va yangilash;
- eksportga ixtisoslashgan yangi tarmoq va korxonalarini barpo etish;
- kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni jadal rivojlantirishga qaratilgan, har tomonlama puxta o'ylangan siyosatni amalga oshirish.

Iqtisodiy o'sish — mamlakatda tovarlar ishlab chiqarish va xizmatlar yaratish hajmining oldingi yil (davr)larga nisbatan ko'paygan miqdorda takrorlanishi. Iqtisodiy o'sishni ta'minlash har qanday mamlakat iqtisodiy siyosatining asosiy maqsadi hisoblanadi. Yildan yilga aholi sonining ko'payishi, kishilar ehtiyojlarining mutassil ortib borishi iqtisodiy o'sishni shart qilib qo'yuvchi asosiy sabablardandir. Iqtisodiy o'sish aholi turmush darajasini oshirishga, xalq farovonligini ta'minlashga xizmat qiladi[4].

Iqtisodiy o'sish negizida iqtisodiyotdagi yetakchi tarmoqlarning rivojlanishi turadi. Iqtisodiy o'sish ishlab chiqarishning ilg'or tuzilmasiga, yuqori mehnat unumdorligi darajasiga, ichki va tashqi bozorda talab katta bo'lgan raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarishga, mahsulotni qulay bozorlarda sotishga tayanadi. Boshqacha aytganda, iqtisodiy O'sish mahsulot ishlab chiqarishning real hajmini muttasil qo'paytirib borish va ayni paytda jamiyat taraqqiyotida texnologik, iqtisodiy va ijtimoiy tavsiflarning yaxshilanib borishini anglatadi[5].

Iqtisodiy o'sishni aniqlash va hisoblashda mamlakat iqtisodiy taraqqiyotining eng umumiy ko'rsatkichi bo'lgan yalpi ichki mahsulot (YIM) asos bo'lib xizmat qiladi va iqtisodiy o'sishning muayyan davr mobaynida real YIM hajmining ijobiy tomonga o'zgarishini ko'rsatadi. Iqtisodiy o'sish sur'atlari YIM o'sish sur'atlarida o'z aksini topadi[6]. Lekin, mamlakatning iqtisodiy rivojlanishini aniqlashda faqatgina YIM ko'rsatkichi orqali aniqlanadi deyishlik to'g'ri hisoblanmaydi bunda boshqa tashqi va ichki omillarni hisobga olish kerak.

Xulosa sifatida quyidagi fikrlarni beramiz, milliy boylik muhim ijtimoiy-iqtisodiy kategoriya bo'lib u ijtimoiy takror ishlab chiqarish jarayonining boshlang'ich va yakuniy holatini ifodalaydi. Milliy boylik hajmining ortishi iqtisodiy o'sishning muhim omili hisoblanadi. Shu bilan birga milliy boylikda ishlab chiqarish jarayonining natijalari mujassamlanadi. U ishlab chiqarilgan mahsulot hisobiga to'ldiriladi va yangilanadi. Milliy boylik hajmi, uning tarkibi, dinamikasi va ulardan foydalanish darajasi davlat va xalqaro statistikada mamlakat ijtimoiy –iqtisodiy rivojlanishining muhim yakunlovchi ko'rsatkichlari sifatida qoraladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Ахмедов ДД. Ишмухдммедов А.Э., Жумаев К.Х., Джумаев З.А. Макроиктисодиёт. Укув кулланма. Т.: “Ўзбекистан ёзувчилар уюшмасининг Адабиёт жамгармаси нашриёт”, 2004. - 240 бет.
2. Абакумова О.Г. Макроэкономика: конспект лекций. М.: Приор, 2010г.
3. Mankiw N.Gregori. Macroeconomics. 7-thedition. Harvard University. NY.: Worth Publuthers
4. Tursinbayev , A., & Sirojiddinov , K. (2025). STATISTICAL ANALYSIS OF REGIONAL ECONOMIC POTENTIAL (A CASE STUDY OF NAMANGAN REGION). *Innovation Science and Technology*, 1(12). <https://doi.org/10.5281/zenodo.17941533>.
5. Tursinbayev, Azizbek. (2026). O‘ZBEKISTON XIZMAT KO‘RSATISH SOHALARINING MAMLAKAT YAIMINING O‘SISHIGA TA’SIRINING EMPIRIK TAHLILI. *Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil*. 4. 204-212. 10.60078/2992-877X-2026-vol4-iss2-pp204-212.
6. Tursinbayev Azizbek Nabijon o‘g‘li. (2025). O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatish sohalarining aholi faravonligi va iqtisodiy o‘shisdagi roli. *SAMARALI TA’LIM VA BARQAROR INNOVATSIYALAR JURNALI*, 3(10), 135–140. Retrieved from <https://innovativepublication.uz/index.php/jelsi/article/view/4138>.